

המחול ביהדות ימי הביניים והרניסאנס

מאת צבי פרידהבר

אחת התופעות המעניינות, המצביעה יותר מכל דבר אחר על השתרשותם של חיי המחול ביהדות אשכנז, ובמיוחד בארצות דוברות גרמנית, היא תופעת רכישתם של בתים מיוחדים על-ידי הקהילות, לשם עריכתם של נשפי חתונה, שנקראו בשמות שונים כמו Tanzhaus – בית מחולות; Spielhaus – בית משחק; Brauthaus – בית הכלות; או במקורות פשוט בית חתנות וכיוצא באלה שמות.

לטענתם של שני חוקרי יהדות גרמניה של ימי הביניים, אברהם ברלינר ומשה גידמן⁽⁵⁾ יש לראות בהקמתם של בתים אלה צורך חיוני, מאחר ובבתים פרטיים צר היה המקום ואלה לא יכלו לשמש עוד את בני הקהילה לעריכת טכסי החתונה ולמיפגשים חברתיים אחרים, שכללו גם הם את היציאה במחולות⁽⁶⁾. שני החוקרים טוענים, שיש לראות בשם Tanzhaus שם שאול מאותם בתי מחול, שהיו נהוגים אצל הנוצרים⁽⁷⁾. מעניינת גם עובדת מיקומם הדומה של בתים אלה בשני המיגורים הנוצרי והיהודי. בית המחולות הנוצרים היה בRathaus, ז"א בית העיריה. עדות ראשונה על רכישתו של בית מחול שכזה על-ידי אחת הקהילות היא מהעיר אוגסבורג (Augsburg), משנת 1290⁽⁸⁾. אך אין זה בית המחולות הראשון שידוע לנו על קיומו: ידיעות על כך יש בידינו כבר מהמאה ה-12 ועד לסוף המאה ה-17⁽⁹⁾.

על ההווי ששרר בתוך בתי מחולות אלה אפשר ללמוד מדבריו של ר' יהודה החסיד, המספר את המעשה הבא: "ומעשה בחסיד אחד יושב בבית חופה ושמע אחד מן המשוררים במחולות היה מזכיר את ה' בשירו..."⁽¹⁰⁾ הצעה ראשונה זו לתוך הווי בתי המחולות, מצביעה על דבר קיומם של משוררים, שליוו בשירתם את היוצאים במחול. על נוהגים נוספים בשעת היציאה במחולות ביהדות זו, כגון שעל היוצאים במחול היתה החובה לחגור חגורה מיוחדת ושבלעדיה נמנע היה מהם לצאת בריקודים, אנו שומעים ממעשה שהובא בפני ר' ישראל איסרלין (1390-1460) לבירור כשרותם של נישואים: "...ראובן שכר חגורה משמעון עבור ב' דינרים שיחגור אותו ויתקשט בה בימי החתונה במחולות. וכאשר הלך במחולות החגורה היתה על מתניו, בקשה בתולה אחת שישאלנה שתלך גם היא במחולות ב' או ג' פעמים, והשיב לה באם תרצה להתקדש לו בה, אמסרנה לך ותלך במחולות והשיבה הן ומסרה לה בפני עדים לשם כך..."⁽¹¹⁾

התפתחות חיי המחול ביהדות ימי הביניים היא תופעה, העוברת כחוט השני בכל עדות ישראל ולכל אורך התקופה. גורם חשוב בהתפתחות זו היתה ללא ספק התבססות והתארגנות של הקהילות ויצירתם של חייחברה מלוכדים במרכזים החדשים, שבעיצובם, ניכרת השפעתה של המסורת ההלכתית מצד אחד והשפעת הסביבה החדשה מצד שני.

אחד המקורות העיקריים לחקר חיי הקהילות ומנהגי המחול שהונהגו בעדות ובקהילות השונות, היא הספרות הרבנית על ענפיה הרבים. בספרות זו הננו מוצאים את מלחמתה של הרבנות לא במחולות עצמם, כפי שרבנים נוטים לחשוב, אלא בתופעות הלוואי שלהם, שלא תאמו תמיד את רוח מוסר היהדות. אופינית לתופעה זו היא ללא ספק קריאתו של ר' יהודה החסיד (1150-1216) "אז תשמח בתולה במחול לבדם"⁽¹⁾, כלומר, לר' יהודה החסיד אין כל התנגדות לריקודים עצמם, אלא לריקודים מעורבים, שכפי שנראה בהמשך הדברים, שהחלו לתפוס מקום הולך ומתרחב בחיים החברתיים בקהילות רבות ובצורות שונות.

כבר רב האי גאון, אחרון הגאונים הגדולים בבבל (939-1038), נשאל על דבר שתי תופעות מחול שנפרצו בשתי קהילות רחוקות זו מזו, מתוכם נוהל ללמוד על התפתחותם של מנהגי מחול שונים. מספרד נשאל רב האי גאון על דבר המנהג שהונהג שם, לרקוד עם ספריהתורה בשעת ההקפות בשמחת תורה והוא משיב לשואליו, כי גם בבבל ישנם כמה זקנים, המרקדים בשעה זו, כשאומרים קילוסים לתורה, ומאחר והדבר לכבוד התורה הוא מתירו⁽²⁾. זו דוגמא לכך, כיצד עברו מנהגים שונים מקהילה אחת לרעותה. לעומת זאת הוא נשאל מקהילת קאבס (תוניס של ימינו) על תופעות מחול, שקיבלו מהלכים בתוכם בטכסי החתונה, כגון ריקודי נשים בפני המסובים בביתם של חתן וכלה, לקול נגינתם של נוצרים וכן על מנהג יציאתן של הנשים בריקוד בשעת תמרוקי הכלה. בתשובתו אוסר רב האי גאון את עצם ריקוד הנשים בפני הגברים⁽³⁾.

על כניסתם של מנהגי מחול, שנהגו לרקוד הגויים לחיי המחול של היהודים, מצביע כבר הרמב"ם (1135-1205). כשבא למצרים ראה כיצד כלה בשעת חופתה, מצנפת או כובע לראשה, לוקחת בידה סייף ויוצאת במחול לפני באי החתונה. הרמב"ם כמובן אוסר מנהג זה, שהוא רואה בו מנהגות הגויים, הנוגדים את מוסר היהדות⁽⁴⁾.

(1720-1776), מתאר זאת כך: "נאמר לי במסיח לפי תומם, שמנהג הבחורים והנערים שם לשמוח ברגל בעשיית ריקודין ומחולות עם בתולות במעשה הוללות ותכף בערב י"ט היה פקודתו ע"י השמש ב"ד (ביתדין) בקנס עשרה ר"ט חצי לשררה יר"ה (לשלטונות החילוניים, ירום הודם) וחצי לצדקה לבלתי יעשה כן, ושלחו אלי שהם השיגו כבר רשיון מן השררה יר"ה ולא אוכל דבריו יען כי עי"ז (על ידי זה) ימכר בבית אושפיזא שמחוללין שם יין הרבה אשר שיך להשררה מכל מדה ומדה שמוכר דבר קצוב... (19) (ז.א. שאיסור המנהג היה פוגע במקור הכנסת המסים על מכירת משקאות חריפים).

סיפורו של ר' יוסף שטיינהרט בא בתשובה לשאלה שנשאל על ריקודים מעורבים בימות מועד עלידי רבה של קהילת פלאס, שאף הם הטילו חרם על בני קהילתם בגין אותם ריקודים, מה שמצביע על נפוצותם של אותם מיפגשימחול חברתיים בקהילות רבות שבאלזס.

המגוון הרחב של מיפגשים חברתיים, שהריקודים תפסו בהם מקום מרכזי, הצריכו את לימודם של אותם ריקודים. ואכן, תוך כדי העיון בספרות המוסר ותקנות הקהילות של אותם הימים, אנו מגלים את דבר קיומו של בית-הספר לריקודים וכמובן גם של מורים לריקוד. כבר במחציתה השניה של המאה ה-16, אנו שומעים על התראות באנשים, השולחים את ילדיהם לבית-הספר לריקודים⁽²⁰⁾. בתקנות כנגד המתרות של קהילות אה"ו (אלטונה, האמבורג וואנסבק) משנת 1715, ובתקנות הקהילות הללו משנת 1726. אנו קוראים שנאסר על נערים ונערות, משרתים ומשרתות, ללמוד ריקודים בכלל ואצל המורה לריקוד בפרט⁽²¹⁾. כך הוא הדבר גם בתקנות קהילת מץ משנת 1697⁽²²⁾.

במקביל להתפתחות מנהגי-המחול ביהדות אשכנז, התפתחו חיי המחול בין היהודים הספרדיים, במיוחד בתוך הקהילות שהוקמו על-ידי מגורשי ספרד ופורטוגל, שהתיישבו בארצות שתחת השלטון העותמני, בצורה דומה. מיפגשי מחול חברתיים בשבת ומועד; הופעתו של "מסדר-המחול", כלומר המורה לריקודים, המנהל מיפגשים אלה לא רק כמדריך הריקודים, אלא גם כאיש, שאצלו ניתן להזמין את בת הזוג לריקוד; ריקודים מעורבים בחתונות והשימוש במנגנים שלא מבני-בית; כל אלה הפכו לתופעה קבועה ברכות מהקהילות הספרדיות⁽²³⁾.

התפתחות חיי המחול ביהדות איטליה בתקופת הריניסאנס היתה בשני אפיקים מקבילים: האחד בתוך חיי-החברה היהודית פנימה והשני בחיי-היצירה בשטח המחול האמנותי. נתיחם כאן בעיקר לחיי המחול הפנימיים של יהודי איטליה, אם כי קשה מאוד, ואולי אף בלתי אפשרי, להפריד בין שני סוגי המחול האלה, מאחר ואמנות המחול חדרה בדרכים שונות גם לחיי הקהילה, כחלק בלתי נפרד ממערכת החינוך, מחגיגות הקהילה וחיי החברה, שלעתים שיתפו עצמם בהם גם שכניהם הנוצרים, בניגוד להוראות המימסדים הדתיים של שני הצדדים.

לא נכנס כאן לבעיות ההלכתיות בדבר כשרותם של אותם קידושין, (שאגב בוטלו על-ידי הרב), אך נוכל ללמוד מכך על חשיבות אותם אבנטים ששימשו למחול. הגיעו הדברים לידי כך, שסב אחד ציווה על ערש דווי סכום כסף נכבד לנכדתו שטרם נולדה, כדי שזו תוכל בכוא העת, לקנות לעצמה חגורה כזו לשם יציאה במחולות⁽¹²⁾. דבר זה מוכיח את חשיבותם של המחולות ביהדות זו. יתרה מזו, במספר קהילות היו אף בתי-מחול פרטיים, שהיו משלמים מסים לקופת הקהל ובמוצאי שבתות וחגים היו נאספים בהם בני הנעורים לשם לימוד ריקודים. כפי שידוע, היה הרפרטואר הריקודי של יהדות זו לא מן הדלים, ועל כך יעידו שמות הריקודים שנתתו בדינו. אך מהריקודים עצמם נתתו בידינו תאורים מעטים ביותר⁽¹³⁾.

אחד המקורות המעניינים ביותר, המתאר לפנינו תמונה מאלפת מחיי המחול ביהדות אלזס, אנו מוצאים בכתב-היד "משיבת נפש", מהמאה ה-15. בספר-מוסר זה כותב ר' יוחנן לוריא כדלקמן: "...אבוי ואוי על המנהג הרע במדינות הללו בעת השמחה, שמרקדין ומזמרין ושותין [...] שלוקחין האנשים את הנשים אפילו אשת איש בידם יחפם ומרקדים עמהם..."⁽¹⁴⁾ תמונת-מצב זו מתארת נוהגים שהיו מקובלים לא רק באלזס, אלא ברוב קהילות אשכנז, כפי שהמחבר עצמו מציין בדבריו. מעניינת ביותר היא תפיסתו של אותו רב את השירה והמחולות של הנשים, כפי שהיא באה לידי ביטוי במקום אחר בספר: "...רק הבתולות ראוי להם שיחזרו עצמם על הבריות לקפץ אחריהם," והוא מוסיף: "...ראוי למחות לנשים המשוררות לפני הכלות במעמד (במעמד - צ.פ.) האנשים רק הבתולות שמתרות בזה, כדי לחבב הבחורים כדי שיקפצו אחריהן לשם אישות..."⁽¹⁵⁾

תפיסתו זו של ר' יוחנן לוריא מיוחדת במינה. בעוד הוא אוסר את הריקודים המעורבים ואף את ריקודיהן של הנשים בפני הגברים, הוא מתיר את ריקודן של הבתולות בפני הגברים בטענה, כי זו דרכן של הבתולות לחזור אחר הבחורים לשם נישואין, טענה שלא מצאנו כמותה בשום מקום אחר.

בספרות המוסר והשו"ת של אותם הימים - ובמיוחד זו של סוף המאה ה-17 וראשיתה של המאה ה-18 - משתקף, ללא ספק, גם הווייהחיים של המאות שקדמו לפרסומן. בחיבור בשם "תוכחה מגולה"⁽¹⁶⁾ מצויה ההתראה הבאה: "ואסור לרקד שקוראין טנצין אשת איש עם אחר או עם בחור אפילו קרוב שלה מפני מ"ע (מכשול עוון). ואיש אסור אפילו עם פנויה יד ליד לא ינקה." ובהמשך: "ועוד יש איסור נוסף לרקד בבית אשפוז."⁽¹⁷⁾

מלבד איסור הריקודים המעורבים יש כאן התראה מפני אלמנט חדש והוא שלא לצאת בריקודים בבית-אושפיזין, כלומר בבתי-מרוח. תופעה זו של בילוי ויציאה במחולות במסבאות, החלה להתפשט ביותר ואנו שומעים על כך בתדירות הולכת וגוברת⁽¹⁸⁾. בקהילת נידרהיים שבאלזס שכרו בני הקהילה לעצמם בית-משתאות למטרת בילוי ויציאה בריקודים. רבה של הקהילה, ר' יוסף שטיינהרט

זה סדר הפרנמאטיקה אשר הסכימו אנשי הועד הכללי ממנטובה ישמרם האל שימשך בעד שש שנים
 הבאות עלינו לטובה תחילתן ביום רח אדר שני התפנוכוופן ביום אחרון של חדש שבט התפס:

בחדם חמור ובגיוורת נחש ובפירוש התנו והסכימו שכל מי שיעבור חו במיור על איור פרט ספרטיה תקף ומיר יחשב למנדה ולטורדס מבלי שיכיר עליו ולא
 תהיה התרה לגריו כי אם בהסכמת ובמעמד כל בני הועד קמן יצו. והשומע ישכון בטח ישא ברכה מאת ה' וצדקה מאלה ישעו ובכל אשר יפנה ישכיל:

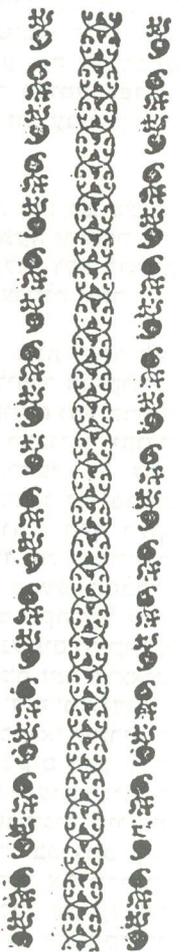
ואלה המה הדברים אשר מלה במלה נקראו בפניהם והככימו על פי הבאלוטאציוני והרוב כנהוג
השבנו דרכנו תשיבה גליו לצאת בעקבי זקנינו אמרו כלי גולה עשו לך כבלתי רום לבגנו כי ראו אולת יד ואפס עצור ועווב. הלא עינינו לנכח מצב עסקנו
 יבוע. ולמה זה הבל נהבל ללבוש בגדי סלכים ולא לנו יאותו ואין אנו יוכלים לעלות במעלות הגאווה וננודל לכב כי בעונונו גליונו מארצנו ועל מה נשתנו
 לרבות בהוצאות אשר לא כן אם אפס כסף ונרד פלאים. ומה לנו ועל מה במדנו להפר עצת אבינו הזקן אשר אכר לבנו למה התראו וכל שכן לרראות מה שאין בנו
 ולא דבר רק הוא כי באמת ואמונה וירל ישראל מאד נגלתה הרפתיו בקהל רב ואין נסתר כנגד עיני כל. כאשר לכן למען עשה הטוב והיער בעיני אלהים ואדם
 ולהשכיל להטיב לבני קהלתו יצו. כי יאה ונאה שפלותא לישראל. הכככנו בכל אשר יחבאר לפנינו בסר. יהיו נא דברינו וכעשינו לרצון לבני מלכו של עולם אכיר:

הקרובאטי
הרצועות
 לא
 של האנשים והאנשינוי ופתיחות החלוקים לא יהיה עליהם טוס פי'נו או
 פלכלה, אפילו של בניו פשתן כלל ועקר:
 שהיו חסיתים קת מן הכחורים עליהם ונראים לעין, נאסרו מכל מין
 פתהינה:

היוצאים
 לא
 מהינה הנשים בין נשואות בין משודכות ראיות לזאת חנה ביום בדרכים הפחדכיים
 ואפילו בלכתן לבית הכנסת בלא ני'נדאלו חרוד, ומתימנה אתו נאופן ככל ראשן
 יהיה פכוסה, ולכן לא תוכלנה לחשוב איתו באחנע הראש ולכלכלו לאחוריהן, וזה יבין בדרכים
 הכל אשר הונבלו בין הד' הסערים הגדולים מחנרנו, אך בכל סאר הכבושות והחנרות תוכלנה
 לילך בלא ני'נדאלו, וכן הנשים המסרפיות והיושכות בחנויות לא תהיינה מחויבות בעוד הולכות
 לשרת או יוטבות סמה. לכסית ראשן בני'נדאלו, וכן לכנות הכפרים הותר לילך בלי ני'נדאלו
 כלל ועקר:

מחול
 לא
 מן העיר או המעמד ללכת חין מהמט'ובאנו, הותר להם הכל כיום נאחם
 וכיום בואם, וכן הנשים ביום נאחם וכיום בואן הותר להן הטי'רפה, וכמנא
 פתהיה כלה מנבע כחוד ולא ברחמית מנבעים אחרים:
 תוכלנה הנשים בלכת חונה ללוות היוולדות, או הכלה לבית הכנסת או לבית החתן
 וכ'ס בכניפיוא אחרת להיות כי אם ארבע, פלכד היוולדת או הכלה:
 הנקרא פי'סטה: סכו מרקדים האנשים עם הנשים נאסר לעולם בכל מקום ובכל מין
 אפי' אחרי'תשלים הפרנמאטיקה הזאת, ואפילו האנשים עם האנשים או נשים עם נשים
 לא יוכלו לרקד יחד אם לא יקחו רשות מאת מע' הממונים אשר יהיו מדי פנה בטנה כל ימי
 משך הסכמתנו זאת:

התן
 חינוך סינא אשה בחנטי'ובה או בגלילומיה, מוכל בלמו-ללכוס' ולקסט-פנשה בכל
 המלבושים והמכשיטים שתרנה כל זמן שחתנה עמה בעיר, וסבביתה יסכנו דגליה,
 נס אם כביתה יעשו משתאות מפורסמים, ותכף תיד-טיסע החתן שהעיר מחזור-לאיסורה הראשון
 והכלות החנוניות שמתכאנה לבני העיר הזאת וגלילומיה, תכף אחרי בואנה יחול עליהן תוקף
 וחומר הפרנמאטיקה הזאת, ומתנהגנה ככל סאר הנשים, והאורחים הבאים לגור-ולא להסתקע
 בעיר-משך סלשים יום אחרי ביחמם, יהיו פטורים מלסמור ולעשות ככל הכתוב בתורת הפרנמאטיקה
 הזאת, אך אחרי מוס סלשים יוט הכלל אם יתעכבו יותר יהיו כדונים כבני העיר, ויחייבו לקבל
 עליהם חומרי המקום הזה, כל עוד שחמת מעלת הדרכים נר'ו לא יותן אליהם רשות להתנהג
 כבתחילה, וכל זה יבין אף אם ילכו ויטובו כעם אחר פעם ולא כסמהו חונה בין פעם לפעם
 סלשים יום רנפים, כי אז יסובו לאיתנם הראשון ויחטבו לחנויות כבתחילה:

קטעים מתוך החלטות ועד קהילת מנטובה, ובהן איסור על מחול ה"פיאסטה".

השפעה רבה על חיי החברה ועל חיי המחול בתוכם נודעה לעובדה, שביהדות זו חברו והתרכזו יחדיו לעתים בקהילה אחת יהודים ממוצא שונה, כגון היהודים המקומיים, "הרומאים" שחיו באיטליה מאז ימי קדם, יחד עם יהודים ממגורשי אשכנז, ספרד ופורטוגל, שלכל אחת מהן היתה מסורת חברתית-ריקודית משלה, שלא על נקלה הסכימו לוותר עליה. אך היתה גם השפעה הדדית למסורות אלה, כפי שנראה בהמשך.

חיי מחול אינטנסיביים ביותר התפתחו בשתיים מקהילות איטליה: ונציה ומנטובה, אך הם לא נעדרו גם בשאר הקהילות. במיוחד הונהגו המחולות בשבתות ובחגי ישראל שהיו ימיהפגרא של בני הקהילות. מקום מיוחד תפסו הריקודים בימות הפורים וכמובן בחתונות. ריקודים אלה בחגים ובעיקר הריקודים המעורבים, שהונהגו בכל אותם מיפגשים, הביאו להתערבותו של המיסד הדתי כנגדם, בלא הצלחה יתרה. עדות לכך יכולים לשמש דבריו של ר' ישעיהו טורני השני, רבה של קהילה שבדרום איטליה, במאות ה'13-14, שבא למסקנה, שאין תועלת באיסורם המחלט של הריקודים, ובאחד מפסקיו הוא כותב: "אע"פ שאמרו אין מספקין ואין מטפחין ואין מרקדין, ואנו רואים היום שרבים פורצין ועוברין בזה, על כזה אמרו חכמים, הנח להם לישראל שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין, הואיל ואי אפשר לבטל ההרגל שלהן." (24)

בפנקס של קהילת פדואה מובאת הסכמת-קהל מהמחצית הראשונה של המאה ה'16, אשר מתוכה ניתן ללמוד רבות על ההווי הריקודי בקהילה זו. וזה לשון התקנה: "אנו מסדרים ומתקנים, ששום אדם מי שיהיה איש או אשה נער או בחור או בתולה לא יעשו פשטי (מסיבות - צ.פ.) לרקד כ"א מן שמונה ימים לחודש אדר הסמוך לפסח (להוציא אדר ראשון בשנה מעוברת) עד אחד ועשרים יום לחודש, ולילי הווייליע שהם לילות קודם יום המולד בן זכר וזה בבית היולדת, ויום השבת לפני השבוע שחל יום חופה להיות בתוכה, ושבת שאחרי החופה וזה בבית הנישואין או מקום אשר יבחרו חתן וכלה ויום השבת אחרי פרסום איו קנין מחתן וכלה ומלבד ימים אלו הנ"ל לא יעשו שום פשטי לרקד בלי רצון ורשות הפרנסים וכל מי שאינו פורע עול עם בני הק"ק יצ"ו לא יוכל לעשות פשטי לרקד בשום זמן, אם לא יהיה לו רשות מאת הפרנסים שיהיו בימים ההם." (25)

נתוח הסכמה זו לגורמיה מצביע על איסור עריכתם של נשפי מחול מלבד במועדים ואירועים קבועים בחיי הקהילה, שעליהם לא היה צורך לקבל את הסכמת פרנסי הקהל. התאריכים המעניינים ביותר, שבהם הותרו הריקודים, הם הימים שבין השמיני ליום העשרים ואחד לחודש אדר, שבועיים ימים שבמרכזם חג הפורים. דבר זה מלמד, שחגיגות הפורים, על יצירות האמנות המיוחדות להם, המחולות ונשפי הריקודים שהתלוו להם, היו כל כך אהובים על בני הקהילות באיטליה ואף על שכניהם הנוצרים, עד כי נמשכו שבועיים ימים (26). כן למדים אנו מלשון תקנה זו, שבליילה לפני עריכת טכס ברית-המילה, נערך נשפי-מחולות בבית היולדת

וכן נערכו נשפי-מחולות בשבת שלאחר חתימתו של הסכם האירוסין, השבת שלפני יום החתונה ובשבת שלאחריה. אשר לשבת שלאחר יום החופה למדים אנו, כי הנשף יכול היה להערך ב"בית-הנשואין" או בכל מקום אחר, שהחתן והכלה בחרו בו. מעניינת אותנו עובדת קיומו של "בית-הנשואין", כלומר אותו ה-Tanzhaus, שעמדנו עליו ביהדות אשכנז, ואין פליאה בדבר, מאחר ורבים מבני קהילת פדואה ממגורשי אשכנז היו.

אם נוסיף להסכמת-הקהל שדנו בה זה עתה גם את הסעיף הרביעי שבתקנות שהתקינו רבני איטליה באספתם בפדואה בשנת רס"ז (1507), שדנה בענייני מחול, נקבל תמונה מלאה יותר על מקומם של הריקודים בחגיגות הפורים בכלל ועל היתר הריקודים עם הרווקות בפרט. וזה לשון התקנה: "גם גזרנו על האנשים שלא ירקדו עם הנשים הנשואות שום זכר עם נקבה נשואה, מלבד בימי הפורים. אמנם עם הפניות יוכלו לרקד ובתנאי שיהיו הזכרים מלובשים מלבוש אחר למעלה מהזיפון (בגד עליון קצר, שהגיע עד למותניים בערך - צ.פ.), באופן שבית התורפה יהיה מכוסה לפחות, וכל מי שיש בידו למחות ימחה והעובר על זה יעבור על דת היהודית." (27)

אם נשווה את היתר הריקודים עם הפניות כאן עם משנתו של ר' יוחנן לוריא מאלזס, יתברר לנו, שתופעה זו קשה היה לעקרה, ולכן ניסו הרבנים להתריע עליה בלבד ולא להלחם בה עד חורמה, אם כי היו גם בעלי עמדות קיצוניות יותר.

התפתחותם של חיי מחול אינטנסיביים אלה בקהילות השונות הביאה עמה בהכרח את הצורך בלימוד הריקודים. ואכן, אנו שומעים יותר ויותר על לימוד ריקודים ועל המורה לריקודים. לימוד זה לא פסח גם על המיגור הרבני. ר' יהודה אריה ממודינא מספר בספרו האוטוביוגרפי, כי למד בנעוריו לנגן, לשיר ולרקוד, ובמשפחתו נמצאו אף מורים לריקודים (28). המקום שתפס המורה לריקודים הלך הלך וגדול. ביטוי לכך אנו מוצאים בתקנותיהן של הקהילות השונות. בפנקס קהילת מנטובה אין לך כמעט הסכמה, שאין בה סעיף הדין בענין המחולות. בפרגמטיקה של שנת 1635 מוצאים אנו את הסעיף האוסר לערוך נשפים וריקודים בלי לקבל רשות לכך מ"הוועד הקטן". לעומת זאת מוצאים אנו באותה תקנה את ההיתר לרקוד את ריקוד ה"מצוודנץ", הנהוג אצל האשכנזים בעת הנישואים, אך בתנאי שהריקוד ירקד על-ידי הגברים בינם לבין עצמם והנשים בינן לבין עצמן (29). בתקנה זו אנו רואים למעשה את השפעות הגומלין של מנהגים שונים, ובתוכם מנהגי מחול, שנהוגים היו בין בני הקהילות השונות שהתישבו בעיר אחת. בפרגמטיקות רבות של קהילה זו קיים איסור מוחלט לרקוד את הריקוד הנקרא "פיאסטה", שהיה כנראה ריקוד איטלקי, שנרקד על ידי זוגות מעורבים. האיסור על ריקוד זה חל גם אם ירקדוהו גברים לבין עצמם והנשים לבין עצמן. כדי לרקוד ריקוד זה היו צריכים לקבל אישור מיוחד מאת ממונה-הקהל (30).

ר' משה זכות (1620-1697) נאלץ היה בלחץ הקהל להקל

שייחסו בקהילות אלה לענין המחול.

בהזמנות לחתונות, שנהגו לשלוח ביהדות זו, לא שכחו לפרט את מעלותיה של הכלה, ובתוך כך לציין את ידיעתה במחול. לפנינו קטע מתוך הזמנה כזו מסוף המאה ה-18, שמקורה בעיר אנקונה: "...ראין קץ להילולה. מרת גיודיקקי כהן מאנקונה, היודעת לשון צרפת מלה במלה ותשמח הרואים במחולה..." (ראה תצלום).

סקרנו כאן מעט מזעיר את חיי המחול ביהדות ימי הביניים לתפוצתה וכפי שראינו מן המעט שהובא בפנינו, היו אלה חיי מחול תוססים ומגוונים ביותר. רבים הם האירועים שבגינם יצאו יהודים אלה במחולות קודש וחול (שלא הועלו בזה) ונוסף על כך רב עדיין הצפון והנעלם בנושא שלפנינו מן המצוי בידינו היום להשלמת תמונת חיי המחול שביהדות ימי הביניים, כביהדות כולה. ■

האיסורים הרבים, שהוטלו על המחולות המעורבים. בפרגמטיקה של שנת 1687 הוא מקל בענין המחולות בשעת החתונה בקובעו: "בעת חתונת בחור עם בתולה, רשאים גברים לרקוד ביחד ריקוד אחד, בתנאי שיהיו כפפות על ידיהם." בהמשכה של אותה תקנה הוא אף קובע את מעמדו של המורה לריקודים בקובעו: "לומדי ריקוד רשאים לרקוד ריקודים בכפפות על ידיהם"⁽³¹⁾. קביעתו זו לגבי המורה לריקודים, המתירה לו ריקודים מעורבים ללא הגבלה מצביעה על מעמדו החברתי המיוחד⁽³²⁾. על הווי חיי המחול יעידו תקנות הקהילות בפירנצה, פירארה⁽³³⁾, אנקונה⁽³⁴⁾ ואחרות. מלבד אלה שכבר הזכרנו.

בתקנות כנגד המותרות, שהגבילו מאוד את ערכן המותר של מתנות הנישואין, מוצאים אנו באחת הפרגמטיקות, שבין המתנות שהותר לחתן להחזיר לכלתו כגמול למתנותיה, גם "נעלי ריקוד"⁽³⁵⁾. יש בכך להצביע יותר מכל על הערך

בנישואין הדין הנעלה: לשם חתונת המתלה: הנחזי הנפאר היקן נכר פיתחם בנפידו אברהם הבהן יום נח
זניי הכנחיה הצניעה: הן הן לרה: ואין קץ להילולה: הקרה פרת נזדיקקא כהן מאנקונה: היודעת לשון
צרפת מלה במלה: תשטתה הרואים במחולה: חדרתי לרם חדה: לפי הנארה קטרה: כנחל ותחשה: אבל תמצא קרה יעדה:
אשר על בן הנגי כפרתה פתיה: וכאשר חיהה מקום אתנה אל יד כהן למחלה:

קטע מהזמנה לחתונה מאנקונה במאה ה-18, ובו שבחים לכלה, ש"תשמח הרואים במחולה"

1. ספר החסידים סי' קס"ח.
2. שערי שמחה לר' יצחק בן יהודה ו' גיאת, סוף הלכות לולב, פירטא תרכ"א; מובא גם בשו"ת מהר"י קולון, שורש ט', לעמברג תקנ"ח; ובספר שערי תשובה סי' שי"ד בין התשובות המיוחסות לרב נוטראי גאון. ואם כך הדבר, יש להקדים מנהג זה למאה השביעית. רב נוטראי היה בקשר עם קהילת לוסינא שבספרד.
3. מ.ב. לוין, תשובות רב האי גאון לקאבס, גנזי קדם, ספר חמישי, י"ם תרצ"ד, עמ' 33-35.
4. קובץ תשובות הרמב"ם, לפסאי 1859, עמ' 51.
5. A. Berliner, Aus dem Leben der Juden Deutschlands im Mittelalter, Berlin 1900; M. Güdemann, Geschichte des Erziehungswesens und der cultur der Abendlandischer Juden, ² Amsterdam 1966.
6. Berliner pp. 121-122; Güdemann, III p. 138
7. Op. sit p. 139; op. sit. III. pp. 138-139
8. ב"צ אופיר, פנקס קהילות גרמניה, באווריה, י"ם תשל"ג, עמ' 584.
9. על קיומם והתפתחותם של חיי המחול סביב בתימחול אלה ראה מאמרי "לזמנו ומקומו של בית המחולות" Tanzhaus בחיי יהדות אשכנז בימי הביניים מחקרי ירושלים בפולקלור יהודי (כדפוס).
10. ספר החסידים, סי' ד'.
11. שו"ת תרומת הדשן, סי' ר"י, ווארשא תרמ"ב.
12. שם, סי' ש"נ.
13. י. שיפער, געשיכטע פון יידישער טעאטר קונסט און דראמע, ווארשע 1927, עמ' 69-70; A. Sendrey, The music of the Jews in the Diaspora, N.Y. 1970, pp. 317-328
14. ר' יוחנן לוריא, משיבת נפש, כתב יד אוקספורד מס' 91 4°, Opp. Add נויבאוואר 257, מכ"י 16726, חיי שרה, עמ' נ"ב; ב'.
15. שם, בשלח, עמ' פ"א; ב'.
16. "תוכחה מגולה" בתוך "ראשית ביכורים" לר' חנוך העניך ברי' יהודה ליב, פרנקפורט א/מ תס"ח.
17. שם, עמ' כ"ט; א'.
18. ראה "אגרת שלמה" לר' שלמה זלמן בר' יהודה ליב סגל מדעסויא, וואנזבעק תצ"ב, כ"ו; א'.
19. שו"ת זכרון יוסף לר' יוסף שטיינהרט, פיורדא תקל"ג, סי' י"ז.
20. שמחת הנפש לר' אלחנן הענלה, קירכהאן, זולצבאך תקנ"א, עמ' כ"ו; א'.
21. M. Grünwald, Luxusverbot der Dreigemeinde (Hamburg – Altona – Wandsbek) aus dem Jahre 1715 Jahrbuch für jüd. Volkskunde, 1923 p. 229 § 18; idem: Die Statuten der Hamburg – Altona Gemeinde von 1726, MZJV, 1899(2), p. 31 § 35
22. J.R. Marcus, The Jew in the Medieval World, Cincinnati 1938, p. 196
23. צ. פרידהבר, חיי המחול בקהילות היהודים הספרדיים באספקלריה של תקנות הקהילות וספרות השו"ת, מורשת יהודי ספרד והמזרח, מחקרים, י"ם תשמ"ב עמ' 347-353.
24. ר' ישעיהו השני, פסקי הרי"א, מסכת ביצה פרק ה', הלכה א' סי"ב, י', בתוך פסקי הרי"ד, י"ם תשל"א.
25. ד' קארפי, פנקס ועד פאדוואה, של"ג-שמ"ג, י"ם תשל"ד, עמ' 97.
26. J. Zoller, Theater und Tanz in dem italienischen Ghetto, Menora, Jüdisches Familienblatt für Wissenschaft u. Literatur IV, 1926, pp. 596-597
27. ר. בונפיל, קווים לדמותם החברתית והרוחנית של יהודי איזור וויניציאה בראשית המאה הט"ז, ציון מ"א תשל"ט, עמ' 71.
28. ר' יהודה אריה ממודינא, חיי יהודה (מהדורת א. כהנא) קיוב תרע"ב, עמ' 17, 33, 48.
29. ש. סימונסון, תולדות היהודים בדוכסות מנטובה, ב', ת"א תשכ"ה, עמ' 399.
30. ראה בפרגמטיקה משנת 1650, פורסמה בספרו של ש. סימונסון, כנ"ל עמ' 392; כ"כ ראה הפרגמטיקה משנת 1706 שפורסמה בספרו של J.A. Abrahams, Jewish Life in the Middle Ages, London 1932, p. 329 ובפרגמטיקה משנת 1723 שתצלומה נשלח לי עלידי ד"ר י. ריבקינד ז"ל מאוספו.
1. על הריקוד עצמו לא הצלחתי עד היום להעלות דבר על מקורו, תוכנו וצורתו.
31. ש. סימונסון, שם, עמ' 393.
32. שם, עמ' 394.
33. שו"ת זרע אמת לר' ישמעאל הכהן, ליורנו תקנ"ו, סי' צ"ח; עחקרה הד"ט, לר' דניאל טירני, וילנא 1835 חלק י"ד, סי' כ"ה, סי"ק ד'; שם, סי' כ"ה סי"ק י"א.
34. שו"ת שמש צדקה, לר' שמשון מורפוגו, ויניציאה 1743, חלק יו"ד סי' כ"ה.
35. H. Vogetstein u. P. Rieger, Geschichte der Juden in Rom, II Berlin 1895 p. 302